

KOMMUNISMEN SOM RELIGIONS- SURROGAT¹

Av fil. dr ALF AHLBERG

1

HISTORIEN är ju nästan alltid ironisk, men sällan har väl dess ironi så tydligt framträtt som i fråga om marxismens öde. Enligt sin egen teori borde den först ha segrat i de länder, där kapitalismen nått sin fulla mognad, de mest industrialiserade länderna. I enlighet med dess dialektiska schema skulle de övriga länderna först nödgas genomgå en borgerligt-kapitalistisk epok, ända tills spänningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden bleve så stark, att den utlöste den sociala revolutionen. Nu har i verkligheten det exakt motsatta inträffat. I de högt industrialiserade anglosachsiska länderna har marxismen aldrig spelat någon större roll; i Ryssland åter, som 1917 ännu i stort sett var ett bondeland med förkapitalistiska, feodala förhållanden, med en mycket svagt utvecklad industri och en procentuellt sett obetydlig borgarklass, skedde vad som enligt marxismens egen lära icke skulle *kunnat* ske där vid tiden för oktober-

revolutionen — den segrade och upphöjdes som bekant till rang av ett slags statsreligion. Med andra ord — marxismen vann inga segrar i länder där den, om dess teori varit riktig, *måste* ha segrat, men den segrade i länder, där den enligt samma teori icke *kunde* segra. Eller annorlunda uttryckt: *just genom sin seger i Sovjet har den vederlagt sig själv.*

Vår avsikt i det följande är emellertid inte att diskutera den teoretiska hållbarheten av marxismen som vetenskaplig eller föregivet vetenskaplig teori varken i dess modifierade former i väster eller i dess extrema och särpräglade former i öster. Såsom sådan anser vi den slutgiltigt vederlagd både av den historiska utvecklingen själv och av den moderna samhällsvetenskapen. I de länder, där forskningen ännu är fri, torde de vara lätt räknade, som alltjämt är rättrogna marxister, och en diskussion om dess vetenskapliga hållbarhet förefaller mig nästan lika grotesk som om en grupp nutida fysiker skulle debattera hållbarheten av t. ex. Aristoteles' fysik. Liksom denna utvecklades vid en tidpunkt, då den

¹ Föredrag i Norska Studentersamfundet den 26 jan. 1957.

moderna naturvetenskapen ännu icke existerade, uppställde Marx sina teorier vid en tid, då den moderna sociologien ännu låg i sin linda. Detta betyder naturligtvis varken att han i alla stycken skulle ha misstagit sig eller att inte hans läror för sin tid skulle ha varit ett fruktbart inlägg, särskilt i den historiefilosofiska debatten. Men att i våra dagar speciellt framhålla, att de tekniska, ekonomiska och sociala faktorerna påverkar alla sidor av det andliga och det politiska livet får väl anses som att slå in öppna dörrar. Ingen människa bestrider nämligen numera att så är förhållandet. Men däriifrån är steget långt till att acceptera den »materialistiska historieuppfattningen» i den dogmatiska form Marx och Engels och ännu mer den ryska kommunismens teoretiker gett den. Att det historiska livet ofta rör sig i spänningar och motsättningar lär väl heller ingen bestrida. Men från erkännandet av detta faktum till godtagandet av den abstrusa hegelianskt-marxistiska »dialektiken» med dess sällsamma begreppsmystik är också ett stort steg. Aristoteles' fysik var för sin tid en betydande intellektuell prestation, men när han gjordes till den högsta och ofelbara auktoriteten i naturvetenskapliga frågor, kom han som bekant att verka som en hämsko på utvecklingen. Något liknande kan sägas om marxismen. När den accepterades som en dogmatisk sanning verkade den hämmande på en

fri samhällsvetenskaplig — ja, även naturvetenskaplig — forskning. (Man behöver bara erinra om den tragikomedi inom den ryska ärftlighetsforskningen, som är förbunden med Lysenkos namn!) Felet ligger inte hos Marx och Engels utan hos deras eftersägare och dogmatiska anhängare.

Rättrogna marxister brukar visserligen ofta bemöta detta påstående med att framhålla, att marxismen, alla den »borgerliga» vetenskapens vederläggningar till trots, lever vidare. Den tycks ha en viss likhet med galten Särinner i den nordiska sagan, som slaktades varje kväll, för att varje morgon åter uppstå till nytt liv. Bevisar inte själva denna *livskraft* dess sanninghalt. Härtill måste svaras, att en läras livskraft ingenting som helst bevisar om dess vetenskapliga hållbarhet. Erfarenheten visar tvärtom, att de mest absurda tros-satserna i mänskligheten företett en fantastisk livskraft. Marxismens verkliga problem är inte frågan om dess vetenskapliga hållbarhet — den kan vi anse slutdebatterad — utan frågan, varpå dess livskraft i sin kommunistiska version egentligen beror. Naturligtvis har den inte det ringaste med eventuella vetenskapliga kvalifikationer att göra. Vetenskapliga teorier kan *aldrig* bli något bärande underlag för massrörelser — redan av det enkla skälet, att den överväldigande majoriteten varken är i stånd att tillägna sig eller bedöma dem.

Man slåss inte på barrikader för eller mot Einsteins relativitetsteori, man debatterar den i en försvinnande liten krets kompetenta fackmän. Däremot slåss man för eller mot trosläror, ideologier, religioner. Vårt verkliga problem här är alltså av psykologisk eller socialpsykologisk natur. Varpå grundar sig egentligen den ryska kommunismens politiska slagkraft, dess möjligheter att växa till en massrörelse, en andlig och politisk makt av första rang?

2

Svaret på denna fråga synes mig vara följande. Marxismens livskraft såsom massrörelse i sin kommunistiska form beror ingalunda på de eventuella vetenskapliga element den rymmer utan på dess *eskatologiska mytologi*. Kommunismen är en *eskatologisk religion* eller om man hellre så vill ett eskatologiskt religionssurrogat. Även här visar sig historien som den oöverträfflige ironikern. Den lära, som anser religionen vara »opium för folken» är själv ett slags religion med en religions alla psykologiska kännetecken. Och närmare bestämt är den en eskatologisk religion av denna världen. Det är ingen tillfällighet att den betecknat kristendomen såsom sin huvudfiende. Ty efter vad all historisk erfarenhet visar kan *en* religion blott besegras av en *annan* sådan. Det vore ett fullständigt misstag att be-

trakta kommunismen blott som ett politiskt parti vid sidan om andra. Den är ett religionssurrogat i samma mening som den tyska nazismen på sin tid var det. Och närmare bestämt är den såsom redan antytt ett religionssurrogat med utpräglad eskatologisk karaktär. Den är en eskatologi av denna världen.

De eskatologiska mytologierna med sina glödande visioner av ett snart inbrytande tusenårsrike tycks i allmänhet ha uppstått eller slagit rot hos sådana folk eller folkgrupper, som pressats särskilt hårt av nödens hårda tryck. Mytbildningen följer drömmens välkända *kontrastlogik*. Ju mörkare nuet tett sig, i desto mer lysande färger har man utmålat för sig det kommande framtidsriket. De eskatologiska myterna och trosföreställningarna skimrar i regnbågens alla färger och har de mest skiftande innehåll, beroende på den kulturvärld, det andliga klimat, vari de vuxit fram. Ibland har de varit transcendent, övervärldsliga, t. ex. myten om det nya Jerusalem med gator av guld och grundmurar av ädelstenar, varom man kan läsa i Apokalypsens sista kapitel. Ibland har de förlagt sitt kommande paradiset helt till denna jorden. Ibland har de rört sig på ett gränsområde mellan himmel och jord. Så t. ex. tänker sig de judiska apokalypserna det messianska framtidsrike, som skall medföra en helt ny tidsålder såsom något, som redan finns i himmelen, så att säga uppställt som på en

vridscen innan det blir synligt för åskådarna. Så ser Henoksbokens författare det. Men en gång skall det ta jordisk gestalt och en ny tid skall bryta in, ett fridsrike, där vargen och lammet fredligt lever samman. — Ur religiös och metafysisk synpunkt är det naturligtvis en avgörande olikhet mellan de eskatologiska religioner, som räknar med ett evighetsperspektiv och de som helt är av denna världen. Men *psykologiskt sett* är hållningen i båda fallen densamma. Huruvida det nya, som komma skall, tillhör en helt annan ordning än tidens, rummets och historiens eller består i en radikal omvälvning av denna, som ger den ett fullständigt nytt innehåll är som sagt ur religiös synpunkt avgörande men ur psykologisk (och det är blott denna vi här anlägger) oväsentligt.

I all sin skiftande mångfald, som beror av allmänna tidsförhållanden och idéhistoriska faktorer, återkommer likväl i de eskatologiska myt komplexen vissa grundmotiv, som kan varieras i det oändliga liksom ett musikaliskt tema. De torde alla kunna återföras på fem mytologiska grundmotiv, som inbördes hör samman och bildar ett komplex, vari det ena blott abstraktionsvis kan skiljas från det andra. Jag tror att man kan beteckna dem på följande sätt:

1) Myten om »världsundergången» eller »de messianska födslovårdorna»;

2) Myten om »de utvalda»;

3) Myten om Messias, världsfrälsaren;

4) Myten om den stora världsdomen;

5) Myten om »det tusenåriga riket».

1. Enligt de eskatologiska religionernas trosföreställningar är den nuvarande världsordningen, »denna världen» utan återvändo i det ondas våld. Icke nog därmed — den blir värre dag för dag. Tecken i solen och månen förebådar den stora katastrofen och över den dömda världen välver sig en hotande, kopparröd eller svavelgul himmel. Folk reser sig mot folk, och de fyra ryttarna ur synernas bok rider ut på sitt härjartåg över jorden, kriget på sin röda, pesten på sin vita, svälten på sin svarta och döden på sin blacka häst. Så skildras de messianska födslovårdorna, som på samma gång är den gamla världens dödskamp i den senjudiska eskatologi, som under trycket av herradömens och väldigheters uppkomst och fall uppstod i det judiska folket århundradena före vår tideräkning och från senjudendomen övergick i urkristendomen. På liknande sätt skildras de i den nordiska myten om Ragnarök, sådan vi möter den i Voluspas egendomliga drömkväde:

Yxtid, svärdstid,
kluvna sköldar,
stormtid, vargtid,
innan världen störtar...

2. Men i denna hemsökelsens tid, då »det mörknar fram mot Fim-

bulvinterns förutsagda fasor», finns det en rest av *utvalda*, som hälsar de hotande tecknen med den glädje, som man hälsar tecknen till den annalkande sommaren. I den senjudiska eller urkristna apokalyps, som återfinnes i Lukasevangeliet, heter det t.ex. med ett för hela denna myt utomordentligt typiskt uttryckssätt:

Men när detta begynner ske, resen er upp och lyften edra huvuden upp, ty då nalkas eder förlossning... Sen på fikonsträdet och på alla träd. När de redan slagit ut, så veten I, att sommaren är nära. Likaså även I, när I sen detta, så veten I, att Guds rike är nära.

Det är i alla dessa religioner »de utvalda», som skall räddas över i den nya världsordningen och besitta det nya riket.

3. Världsfrälsningen, som på samma gång är en dom över den gamla världsordningen och i en ny tingens ordning hembär seger och makt åt de utvalda, sker genom en världsfrälsare, en Messias. I den senjudiska eskatologien skymtar Messiasbilden i skiftande gestalter — från bilden av en stor jordisk konung, som skall återupprätta Davids tron och lägga »hednafolken» under Israels spira, till föreställningen om en transcendent, vid Guds himmelska tron redan bidande »Människoson» (Dan. 7:12), som skall nedkomma av himmelns skyar.

4. Men före det nya gudsríkets upprättande följer den stora do-

men, en föreställning, som måhända från Zarathustraläran övergått till senjudendomen och under beteckningen »Jahves dag» spelar en viktig roll hos profeterna efter exilen. »Herrens dag kommer, den brinner som en ugn!» utbrister den siste av Israels profeter. Och en annan av dem skildrar katastrofen med dessa ord:

Herrens stora dag är nära, ja den är nära, den kommer med stor hast. Hör, det är Herrens dag! I ångest ropa na hjältarna. En vredens dag är den dagen, en dag av ångest och trångmål, en dag av ödeläggelse och förödelse, en dag av mörker och tjocka, en dag av moln och töcken, en dag då basunljud och härskri höjes mot de fastaste städer och de högsta murtorrn. (Sefanja 1: 14 ff.)

Urkristendomen är besjälad av samma eskatologiska förväntan. Efter de svåra födslovåndorna kommer — i en nära framtid — den stora katastrofen. »Herrens dag skall komma såsom en tjuv om natten, och då skola himlarna med dån förgås och elementen upplösas av hetta, och jorden och de verk, som äro därpå, förbrännas» (2. Petr. 3: 10).

4. Och sedan? Mot den nuvarande världsordningens allt mörkare bakgrund strålar i de eskatologiska religionernas komplex av myter förhoppningen på *det tusenåriga riket* allt klarare. Den judiska eskatologien ser med spänd förväntan fram mot den tid, då »det folk som vandrar i mörker skall se ett stort ljus», då fred och

rättfärdighet skall härska mellan folken. Vergilius' berömda fjärde »eklog» med dess vision av det förestående fridsriket, som förskaffade sin författare en hedersplats i medeltidens kristna tradition, tillhör förmodligen samma chiliastiska krets av myter, och även i urkristendomen väntar man inom en nära framtid »nya himlar och en ny jord, vari rättfärdighet bor». I lysande färger målar Apokalypsen det nya Jerusalem, som nedkommer från himmelen: »...Döden skall icke vara mer, icke heller sorg, icke heller rop, icke heller värk varder mer, ty det förra är förgånget.» (Uppb. 21: 4.)

3.

Hela detta eskatologiska myt-komplex återfinnes nu i marxismen. Skillnaden ligger endast däri, att det i denna helt och hållet blir fråga om sekulariserade myter »av denna världen». Det himmelska skeendet i de senjudiska eller de urkristna eskatologierna transponeras till ett jordiskt plan. Ur religiös synpunkt är detta som redan framhållits avgörande, men ur psykologisk synpunkt är det oväsentligt. »Marx överförde blott», skriver den ryske filosofen Iwan Koligorow², »den antika messianska idén om det utvalda folket på en viss samhällsklass». De ryska

teoretikerna och hela den kommunistiska propagandan uppvisar ännu tydligare likheterna med de gamla eskatologiska myterna. Detta har också många gånger påpekats av västerländska kultur- och samhällsfilosofer.³

Myten om världsundergången motsvaras i kommunismen av den s. k. »utarmningsteorien» (Verelendungstheorie) enligt vilken i den kapitalistiska produktionsordningen icke blott proletariatets antal ständigt växer utan även dess levnadsstandard med en naturlags nödvändighet ständigt sjunker. Rikedomen koncentreras i händerna på ett allt mindre antal ständigt rikare storkapitalister, mellanskikten utplånas och till slut återstår bara två klasser, proletariatet, den överväldigande majoriteten, och storkapitalet, den försvinnande fåtaliga men enormt rika minoriteten. Spänningen mellan dem blir slutligen så stark, tillståndet så outhärdligt, att de — likaledes med en naturlags nödvändighet utlöser den stora sociala revolutionen, som medför att kapitalisterna utplånas och produktionsmedlen kommer i händerna på proletariatet. Människan kommer då att ta det mystiska »språnget ur nödvändighetens rike in i frihetens». Ingen fackföreningspolitik, inga socialpolitiska

³ Jmfr t. ex. *Bertrand Russel*: Västerlandets filosofi (sv. övers. 1950) s. 372. Ytterligare litteraturhänvisningar i min skrift: »De sociala och politiska myterna» (Sthlm. 1935).

² *Iwan Koligorow*: Die Metaphysik des Bolsjevismus (1935), s. 54.

åtgärder, ingen arbetarskyddslagstiftning kan förhindra denna utveckling; de kan endast verka som »palliativ», som morfininjektioner, som för ögonblicket dövar den sjukas smärtor men icke förbättrar hans tillstånd.

Man behöver inte spilla många ord på utarmningsteoriens vetenskapliga hållbarhet. Inte heller på att utvecklingen i de högt industrialiserade västerländska staterna överallt gått i rakt motsatt riktning mot marxismens prognoser. Men såsom vi redan framhållit råder det ingen som helst motsvarighet mellan en myts hållbarhet inför den vetenskapliga kritiken och dess grepp över massorna. Som myt betraktad har utarmningsteorien visat sig verkningsfull, och det lider intet tvivel att den i arbetarrörelsens begynnelse framstod som en hoppets stjärna. *Tant pis, tant mieux* (ju värre, dess bättre!) var vid denna tid ett gängse slagord. Marx var som bekant mycket skeptisk mot fackföreningsrörelsen och uttalade sig i sin kritik av Gotha-programmet hånfullt om all arbetarskyddslagstiftning. De var för honom endast »palliativ», som kunde fördröja men icke förhindra den sociala revolutionen. Man förstår mot denna bakgrund den desperation, med vilken kommunismen i grunden alltid betraktat den reformistiska socialdemokratien. Lenin hälsade utbrottet av det första världskriget med ett formligt jubelrop såsom ett tecken till

den kapitalistiska världens undergång. »När I fån höra talas om krig och rykten om krig, resen er upp, ty då nalkas eder förlossning» — så kunde hans tankar uttryckas. Marshallhjälpen har i våra dagar av kommunismen betraktats med mycket oblida blickar och brännmärkts som en »morfininjektion» i den döende kapitalismen. Man *vill* hålla utarmning och elände vid liv, just därför att det för oss närmare »det stora kladderadatsch», den kapitalistiska världens undergång och det nya tusenårsrikets ankomst.

»De utvalda» är naturligtvis i det marxistiskt-kommunistiska myt-komplexet just proletariatet. Dess »stora historiska mission» förkunnade redan Marx, är att bli bärare av den nya världsordningen. »Att genomföra denna världsfrälsande gärning», skriver Engels, »är det moderna proletariats stora historiska roll». Liksom man i senmedeltidens och reformationstidens chiliastiska rörelser brukade åberopa sig på ett osvikligt »inre ljus», utrustas proletariatet med en »ofelbar instinkt», som alltid leder det rätt. Det tillskrives alla goda egenskaper, medan kapitalisten snarast är ett slags djävulssurrogat, som inkarnerar sig i allt ont. Proletariatet, låter oss en visserligen nu för länge sedan likviderad kommunistisk teoretiker (Bucharin) veta, »är en godmodig, storsint klass, som alltid har mänsklighetens sanna väl i sikte», medan borgaren är en »rovgirig, profitlysten,

maktlysten osv.» människotyp. Enbart detta »osv.» är obetalbart.

Myten om proletariatet som »de utvalda» smälter vanligen här samman med myten om proletären som världsfrälsaren, den nye Messias. I mitten av förra seklet förkunnade den socialistiske agitatorn Wilhelm Weitling, ett slags kommunismens Johannes döparen, denna lära i följande ord: »En ny Messias, proletariatet, ser jag komma med svärd i hand. Han kommer att med sitt mod ställa sig i spetsen för de revolutionära arméerna, han kommer att störta den gamla samhällsordningens ruttna byggnad, leda in tåreflöderna i glömskans hav och förvandla jorden till ett paradys.» Marx och Engels uttrycker sig naturligtvis inte i så öppet religiöst-romantiska vändningar, men det är lätt att se att även hos dem proletariatet tilldelas samma eskatologiskt-messianska roll. »Elementet av senjudisk Messiastro» skriver med rätta John Middleton Murry⁴, »är i marxismen mycket betydande, ehuru det paradoxalt nog döljes under en yta av utpräglad ekonomisk realism. Det är det judiska arvet hos Marx, arvet av många århundradens förtryck och förföljelse, som bryter fram i tron på det kommande tusenårsriket för de föraktade och utstötta, och den rätta kommentaren till den lidelse, som glöder i *Das Kapital* (till skill-

nad från de ekonomiska analyser, under vilka den döljes) är Uppenbarelseboken. Denna mäktiga lidelse kommer till synes inte bara i den sällsamma katastrofteori, vari proletariatet framstår som världsfrälsare, vari det är Messias, utan även i Marx' påtagliga oförmåga att i konkreta former skildra det klasslösa samhälle, som skall komma. Det är för honom helt enkelt tusenårsriket: himmelriket på jorden.»

Men om också ofta proletariatet såsom sådant i denna mytologi får överta en messiansk roll, så tar denna idé vanligen förkroppsligad gestalt i de stora ledarna, Marx själv och i den ryska kommunismen Lenin och (ända tills för ett år sedan) Stalin. Man talar nu mycket om »personkultens» avskaffande, men fråga är, om kommunismen överhuvud kan undvara den, om den inte är ett väsentligt element i hela dess mytologiska religionsurrogat. Den kristne böjer knä för gudamänniskan, den marxistiska kommunismen för människoguden. Med samma andakt, med vilken kristna genom århundraden vallfärdat till den heliga graven i Jerusalem, vandrar nu hundratusentals till Lenins mausoleum vid Röda torget, där den balsamerade gudamänniskan vilar i sin sarkofag. Bilder av Marx, Lenin och (åtminstone till helt nyligen) Stalin ersätter de gamla ikonerna och den eviga lampan brinner framför dem hos de troende. Paradoxalt nog har

⁴ Heaven and Earth (London 1938) s. 349 f.

i ingen rörelse, möjligen med undantag av nazismen, ledarkulten varit så utpräglad som i kommunismen, trots att dess materialistiska historieskrivning teoretiskt sett borde tilldela den enskilde en mycket underordnad roll i den historiska processen. Kommunismen har sina martyrer och helgon, sina religiösa riter och symboler, sina heliga skrifter, bland vilka *Das Kapital* ungefär ersätter det Gamla, skrifter av Lenin och (till helt nyligen) av Stalin det Nya testamentet. Även de välkända marxistiska lärostriderna inom partiet motsvarar de från kristenhetens historia bekanta teologiska lärostriderna. Man är överens om de heliga skrifternas kanoniska karaktär men strider om deras rätta tolkning. Man har sina heliga sakrament: det »röda dopet», den »röda begravningen», den »röda konfirmationen».

En skildring av »det röda dopet», återgiven efter den kommunistiska tidningen *Isvestia*, må här anföras som ett talande exempel. Kommentarer torde vara överflödiga:

Teatern är överfylld. Presidenten öppnar den högtidliga akten: »Kamrater, idag äger en utomordentlig handling rum, ett dop enligt vår röda ritual. Den är desto mer glädjande som barnets föräldrar genomskådat religionens hela bedrägeri».

Modern framträder med barnet på armen och förklarar: »Kamrater, i årtusenden har våra hjärnor varit omföcknade. Jag har insett religionens hela lögnaktighet och beslutat befria

mig från alla fördomar. Därför överlämnar jag här högtidligt mitt barn att uppfostras i den rätta läran av den kommunistiska ortsguppen.» Applåder dånar i salen. Den kommunistiska ortsgruppens sekreterare tar barnet i sina armar med orden: »Jag mottager detta barn, tecknar det med den proletära revolutionens heliga tecken och det Roster Oktober.» Applåder, musik, tal av ordföranden i »de gudlösa förbund»!

Myten om den stora världsdomen motsvaras naturligtvis i den kommunistiska mytologien av *katastrofteorien*. I olika marxistiska läger har man visserligen tvistat om frågan, huruvida lärofadern nödvändigt räknade med en våldsam revolution eller om han ansåg det tänkbart, att socialismen i vissa länder skulle kunna genomföras blodigt och på de successiva reformernas väg. Men den som går till Marx' egna skrifter och icke inlåter sig på några omtolkningar, kan svårligen bestrida, att kommunismens lära om den ofrånkomliga blodiga revolutionen ger uttryck för den äkta marxismens tro. Aldrig blir Marx mera hånfull och bitter än när han talar om de ljusblå svärmare, som tror på en socialism utan något blodigt revolutionärt förspel. »Kritikens vapen» — det är hans egna ord — »kan aldrig ersätta vapnets kritik. Det materiella våldet måste mötas med materiellt våld.» »Kommunisterna», heter det i *Kommunistiska manifestet*, »försmär att hemlighålla sina åsikter och avsikter. De för-

klaras därför öppet, att deras mål blott kan nås genom en våldsamt omstörtning av hela den nuvarande samhällsordningen». Vid denna åsikt har Marx och Engels hela sitt liv hållit fast, och med samma längtansfyllda iver, varmed de första kristna spejade efter Människosönens tecken har de spanat efter tecknen till den stora dag, som skall hålla dom över den gamla onda kapitalistiska världsordningen. Med domedagsprofetens hotfulla ton vänder sig Engels till borgarklassen. Hans tal låter ungefär som ökenprofetens vid Jordan: »I huggormars avföda, vem har ingett er, att I skolen undfly den tillkommande vreden», utbrister denne. »Ni må fortfara en tid att stifta lagar», heter det hos Engels, »ni må sola er i ert självskapande majestäts härlighet, ni må hålla yppiga gästabud i edra kungliga sallar och ligga på knä för kungadöttrar. Men glöm ej, att bödeln står utanför edra dörrar.»⁵ — Handen skriver redan sin eldskrift på väggen i Belsassars gästabudssal: »Mene, mene, tekel, Upharsin». Domen är redan fälld över den onda världsordningen. »Sista striden det är!»

Det råder intet tvivel att kommunisterna åtminstone på denna punkt är marxismens rätta arvtagare. Någon mild dag blir det icke, denna den stora domens dag, denna *dies irae*. Lenin inskärper ener-

giskt att man inte får ta hänsyn till individuella olikheter inom borgarklassen, inte visa någon skonsamhet. Liksom varje »aristokrat» under franska revolutionen var en brottsling, så är varje »borgare» en sådan under den proletära revolutionen. Den skall »likvidera kapitalisterna som klass, icke som enskilda», säger Lenin själv. Ingenting, framhåller han, är så föraktligt för en äkta kommunist som »den gråtmilda pacifismen hos reaktionära småborgare för vilka kriget blott är ett avskyvärt skådespel». Han uppmanar tvärtom alla sannskyldiga kommunister att med iver delta i den militära utbildningen för att på domens stora dag effektivt kunna tjänstgöra som straffänglar, som låter sin vredes gissel utan åtskillnad vina över kapitalisterna. Han är en ivrig förespråkare för vad han själv kallar »kvinnornas militarisering». »Ju fortare den går framåt, desto närmare är vi det väpnade upproret.» Och varje rättrogen kommunistisk moder i det borgerliga samhälle, där det råder allmän värnplikt, skall säga till sin son:

Du blir snart stor. Man skall ge dig vapen. Tag dem och öva dig flitigt i vapnens bruk. Denna kunskap är för en proletär nödvändig... för att kämpa mot det egna landets borgarklass.

Det är kort sagt det heliga kriget som proklamerats och den som kämpar i det med vapen i hand skall ingå i det jordiska paradiset. »Det är vår uppgift», skriver Eng-

⁵ Cit. efter Herkner: Die Arbeiterfrage II (1922) s. 273 f.

els⁶, och Lenin anför med gillande hans ord, »att... *med glatt mod sätta våra liv på spel i det sista heliga kriget, på vilket det jordiska paradiset skall följa*».

Ty på vredens dag och sedan den onda världsordningen förintats med eld och svärd följer *det tusenåriga riket*. Att den ryska kommunismen till sitt väsen är en *sekulariserad chiasm* har så ofta framhållits och i det föregående redan antytts, att vi på denna punkt kan fatta oss kort. Marx själv var visserligen här mycket förbehållsam, men hans lärjungar har desto ivrigare utmålat det kommande framtidsrikets härlighet mot den mörka bakgrunden av den nuvarande onda världen. Uppenbarelsebokens sista kapitel kan inte tillgripa mera glödande färger än den ryska kommunismen, när den utmålar det kommande tusenårsriket. Ett nytt människosläkte skall befolka den nya lyckliga världen. »Kan vi inte vänta oss», frågar en kommunistisk teoretiker, »att under dessa kommunistiska betingelser en ny människotyp skall uppstå, som överträffar alla de högsta typer, som kulturen hittills frambragt». Vålbildad till kropp och själ blir den nya kommunistiska människan — tio fot lång i genomsnitt har det på kommunistiskt håll gjorts gällande. En övermänniska, om man så vill men icke som undantag utan som regel. Människor sådana som Pla-

⁶ W. Sombart: Der proletarische Sozialismus I. s. 322 f.

ton, Galilei, Bruno, kommer att trängas i varje gathörn. »Människan», förklarade på sin tid Trotski, »kommer att bli ojämförligt mycket friare och starkare, hennes kropp mera harmonisk, hennes rörelser mera rytmiska, hennes röst mera musikalisk, hennes liv präglad av dramatisk dynamik.» Och jämsides med den högre fysiska och intellektuella utvecklingen kommer också den moraliska nivån att höjas. Ty i den nya ordningen kommer alla frestelser till brott att bortfalla. Stöld och mord, njutningslystnad och mammonism skall utplånas. Svärden smides om till plogbillar, den gyllene åldern gryr, och den skall enligt vad Lenin försäkrar oss »räcka för evigt». Det blir som i Valans vision av den lyckliga världen efter Ragnarök:

Säd skall på osådda
tegar växa,
allt ont bättras
där skola dygdiga män bo
och allsköns sällhet
i evigt njuta.

4.

Vi har i det föregående talat om kommunismens eskatologiska mytologi, vi har sett den som ett surrogat för en förlorad tro på det himmelska riket. Men den frågan återstår, hur det kunde komma sig att en sådan tro just kunde slå så starka rötter i *Ryssland*, där de ekonomiska och sociala förhållandena ju minst av allt svarade mot dem, som Marx ansåg som nödvän-

diga genomgångsstadier på väg mot det socialistiska lyckoriket.

Det fanns som bekant i den ryska kulturen före revolutionen två vitt skilda strömningar, en »östlig», slavofil och en »västlig». De stod i oförsonlig kamp med varandra. Den »östliga» riktningen var starkt präglad av en nationalistisk mystik, en glödande tro på »det heliga Ryssland» med dess messianska uppgift, på »den ryske Kristus». I västerlandet med dess vetenskap, dess rationalism och upplysning såg den närmast en uppenbarelse av »Antikrist». Därför var Peter den store, den förste, som i stor skala och med hård hand sökte göra Ryssland till ett västerländskt land, för dem inbegreppet av allt ont. Petersburg, hans skapelse, förföll dem såsom något spöklikt, demoniskt, medan Kreml i Moskva blev symbolen för det rätta Ryssland, det »tredje Rom, det heliga välde, som en gång skulle befria Europa och hela mänskligheten från den mardröm, som låg över världen i form av den västerländska civilisationen. Drömmarna om de yttersta tiderna, om »Antikrists återkomst» och fall genom »den ryske Kristus», hela det eskatologiska perspektivet med dess urgamla myter var aldrig långt borta från denna östliga riktning, som bland sina representanter räknade många av Rysslands mest kända diktare och tänkare. Dostojevski stod i varje fall den nära, Solowjew, Mereskowski, Berdjajev

och många med dem vore att nämna. I sin folkliga form framträdde den i de tid efter annan av en fanatisk religiös glöd burna folkliga chiliastiska rörelserna.

I motsats därtill vände sig den »västliga» riktningen i ryskt idéliv bort från alla religiöst-metafysiska spekulationer, betraktade Ryssland som ett efterblivet land, beundrade allt västerländskt, särskilt teknik och naturvetenskap och anslöt sig till den positivistiska filosofien, trodde på framåtskridandet och såg i religionen blott vidskepelse, enfald eller en ideologi, avsedd att bevara de härskande klassernas privilegier. Alexander Herzen, Turgenev, de av Dostojevski i »Onda andar» skildrade nihilisterna med sin fanatiska ateism hör till denna linje.

Någon kompromiss mellan dem var inte tänkbar. Men det egendomliga med den ryska kommunismen och ett förhållande, som åtminstone delvis förklarar, varför den just i ryskt tänkesätt fått så stark förankring torde just vara, att den — oavsiktligt och kanske mot sina egna intentioner — representerar ett slags syntes mellan slavofilernas eskatologiska Messias-tro på »det heliga Ryssland» och »västerlänningarnas» intellektualism, tro på vetenskapen, gudsförnekelse och framstegstro. Den ryska marxismen anser sig ju själv som »vetenskap», ja som höjdpunkten av rationell vetenskap. »Vår världsåskådning är veten-

skaplig, ja materialistisk», utbrister Lenin — liksom om tillägget »materialistisk» skulle betyda en ytterligare kvalificering av vetenskapligheten. Religionen är opium för folket, vidskepelse, okunnighet. Men vi har redan förut sökt påvisa, att just denna åskådning, som framträdde i en pseudovetenskaplig form och därmed tillfredsställde de ryska västerlänningarnas krav på rationalitet, själv var *en sekulariserad eskatologisk religion* med allt, som utmärker en sådan. Just därmed kom den den östliga, slavofila riktningen i ryskt tankeliv till mötes. Och visserligen framträdde den ryska kommunismen till en början som en internationell rörelse, men det är ingen hemlighet att den på rysk mark utvecklades till en glödande patriotism, som genom ödets ironi förvandlade »Internationalen» till ett slags det nya Rysslands nationalsång. Även om den drömde och alltjämt drömmer om en »världsrevolution», så skall denna likväl ske under Rysslands ledning — det är en underlig variant på den gamla idén om »den ryske Kristus». Lenin förlade på nytt Rysslands huvudstad till Moskva, och Kreml blev åter kärnan i det heliga Ryssland. Samtidigt förhärligades typiskt nog Peter den store såsom »den förste bolsjeviken». På hans av Katharina den andra resta staty i Petersburg stod inskriften *Petro primo Catharina secundo*; Lenin lät ändra den till: »Åt Peter, den förste bol-

sjeviken». Han hyllade alltså — och i viss mån med rätta — Peter den store såsom sin föregångare, men samtidigt var det en akt av djup symbolisk innebörd, då han förlade det nya Rysslands centrum till Moskva. »Vad han gjorde», skriver den förut citerade Koli-gorow, »var att han lyckades för-ena den proletära messiasianismen med idén om en rysk messiasianism och på så sätt förvandla Rysslands oklara längtan till en explosiv kraft, i stånd att spränga mång-hundraåriga fästen i luften.»

5.

Med det idéhistoriska perspektiv jag här sökt antyda kan det knappast undvikas att man spejar mot framtidens töckenhöljda horisont och frågar sig: kommer denna religion av denna världen, denna messianska tro på framtiden att i längden kunna bibehålla sitt grepp över massorna öster om järnridån? Hur pass fast förankrat är detta grepp redan nu? Glesnar de verkligt troendes skaror?

Sådana frågor är vanskliga att besvara och man bör yttra sig med största försiktighet. Men om det är sant, som Voltaire sagt, att »utan hoppet och drömmarna är människan den olyckligaste av alla var-elser», och om detta hopp och dess drömmar helt och hållet förlägges till ett jordiskt himmelrike, så är det väl rimligt att anta, att de kommer att blekna i samma mån reli-

gionen eller religionssurrogatet visar sig ur stånd att uppfylla dem. Otvivelaktigt har åtskilligt skett i det nya Ryssland, som innebär en förbättring. Entusiasmen över den nya tekniken har åtminstone tidvis där haft en nästan religiös prägel, och jag har faktiskt hört enkla ryssar troskyldigt förklara, att det är Marx, Lenin och Stalin som uppfunnit traktorerna och de elektriska kraftverken och att man ännu saknar dessa härligheter i de kapitalistiska länderna, där enligt vad man tror allt tyngre arbete utföres av slavar. Men ingen, inte ens den mest övertygade bolsjevik, lär väl tro att Ryssland av idag är något paradiset eller ens att den jordiska paradisdrommen under de 40 år som förflutit efter revolutionen ryckt nämnvärt närmare verkligheten. Inte heller har de ständiga förutsägelserna om den borgerligt-kapitalistiska världens undergång visat någon benägenhet att gå i uppfyllelse. Kommunismen kan såsom en dynamisk rörelse endast leva vidare genom en fortgående expansion, och omedelbart efter det andra världskriget såg det nästan ut som om den skulle tillskansa sig världsherraväldet. Men händelserna de senare åren, särskilt i satellitstaterna i öster, tycks visa, att det i detta avseende förhöll sig på samma sätt som med Hitler — de många skenbara framgångarna visade sig på lång sikt som lika många nederlag. Det knakar i östblockets fogar. Vad som

sker i själva Ryssland vet vi för litet om, men är inte den nya stalinisering vi på sistone bevittnat i och för sig ett tecken till att där finns en latent opposition, som man är fast besluten att möta med våld och terror. Den ryska människan lever i komplett okunnighet om förhållandena i väster, men hur fast ringen än slutes kan man inte alldeles avspärra henne från aningen om att människorna där lever under bättre materiella villkor än den kommunistiska propagandan söker göra troligt.

Allt detta och mycket annat kommer mig att tro, att det kommunistiska religionssurrogatets tid icke blir alltför långvarigt, ja att den redan överskridit sin höjdpunkt, i varje fall i Europa. Är inte händelserna i Ungern början till slutet? Vad de visar är i varje fall att man inte ens i den moderna krigsteknikens tid helt kan undertrycka friheten med våld. »Det finns något, som man icke kan göra med bajonetter», sade Talleyrand till Napoleon. »Man kan inte sitta på dem.» I längden tycks man inte heller kunna sitta tryggt på stridsvagnar.

Vad som skulle ske, om den ryska kommunismen helt bröte samman, därför att dess inre religiösa troskraft och trosglöd slocknade, är fåfängt att försöka förutsäga. Att alla kommunistiska partier i västerlandet smärtfritt skulle försvinna är ju självklart. Men vad skulle ske i Ryssland själv, i Kina,

i övriga länder. Skulle ett fredens och frihetens rike på jorden då äntligen stå för dörren? Skulle det ens vara en lycka eller en olycka? Jag tror att vi gör klokt i att ställa svaret på sådana frågor på framtiden.

Men ett är säkert. Förankrar man sin tro helt och hållet i idén om ett jordiskt himmelrike, så kommer

denna tros framtid att bli helt beroende av löftenas uppfyllelse. Hittills har den icke visat sig i något avseende motsvara förväntningarna. Varken i väster eller öster. Det ser tvärtom ut som om den som flyttar ned himmelriket till denna jorden blir nödsakad att också flytta upp helvetet dit.